

ANDRIJANA MRKAČ ATELJEVIĆ¹
E-mail: andrijanamrkaic@gmail.com

ODRŽIVI TURIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI – ANALIZA STANJA NA OSNOVU KOMPARATIVNIH INDIKATORA EVROPSKE KOMISIJE

JEL KLASIFIKACIJA: 013, Q01, Z32

APSTRAKT:

Mnoge zemlje u tranziciji na turizam gledaju kao na razvojnu šansu koja će im zahvaljujući valorizaciji prirodnih i antropogenih atrakcija obezbjediti ulazak u međunarodne ekonomske tokove. Međutim, veliki broj zemalja u procesu svog turističkog afirmisanja zaboravi na izvorne vrijednosti i oskudnost resursne osnove kojoj treba pružiti održivi razvoj. Gdje je Bosna i Hercegovina (BiH) na putu održivog upravljanja turizmom, i kakav institucionalni okvir za ovu problematiku ima, pokazaće nam ovaj rad. Osim toga, rad analizira mogućnosti inkorporiranja komparativnih indikatora Evropske komisije za održivi turizam na turističku privredu BiH.

KLJUČNE REČI:

ODRŽIVI TURIZAM, BOSNA I HERCEGOVINA, INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA

ABSTRACT:

Many countries in transition see tourism as a development opportunity that will, thanks to the valorisation of natural and anthropogenic attractions, provide access to international economic trends. However, many countries in the process of their tourist affiliation forget about the original values and the scarcity of the resource base which need sustainable development. Where is Bosnia and Herzegovina (BiH) on the path to sustainable management of tourism, and what institutional framework for this issue has, this work will show us. In addition, the paper analyzes the possibilities of incorporating the comparative indicators of the European Commission for sustainable tourism into the tourism economy of BiH.

KEYWORDS:**SUSTAINABLE TOURISM, BOSNIA AND HERZEGOVINA, INDICATORS OF SUSTAINABLE TOURISM**

---

1. UVOD

Preduslov za aktivno sprovođenje politike održivog razvoja turizma je postojanje neophodnog seta alata koji omogućava praćenje i monitoring nad postojećim stanjem destinacije, i preduzimanje korektivnih mjera. Ravnoteža između turista, prirode i lokalnog stanovništva trebala bi da bude početni i krajnji cilj za sve destinacije. Kako se BiH nalazi u fazi rasta kada je u pitanju evolutivni životni ciklus destinacije, to znači da još uvijek ima vremena da pristupi održivom upravljanju svojim turističkim atrakcijama. Stanje indikatora održivog turizma u BiH se prati na indirektan način, preko parcijalnih indikatora ekološkog, ekonomskog ili socijalnog razvoja države. To znači da država ne posjeduje zvaničan set alata za praćenje održivog razvoja turizma, kao ni kontrolno tijelo koje se bavi problemom limitiranosti resursa. Da bi se takav dokument usvojio na državnom nivou potrebna je entitetska saradnja praćena harmonizacijom informacija i podataka iz oblasti održivog turizma. Saradnjom bi se osigurao neprekidan tok i razmjena podataka, a indikatori bi bili dostupni ne samo kreatorima politike održivog turizma u BiH, već i javnosti. Takođe usvajanje zvanične liste indikatora održivog turizma u BiH značilo bi i redovno izvještavanje tijela Evropske komisije o stanju turističke privrede u našoj državi. U međuvremenu, BiH se može osloniti na upotrebu *ETIS* indikatora koji su klasifikovani od strane EU, ili implementacijom komparativnih indikatora Evropske komisije iz 1995. godine.

Pri odabiru indikatora treba voditi računa da su pouzdani, reprezentativni, usporedivi, te da se na osnovu njih mogu interpretirati izvještaji o stanju održivosti turizma, i izvući zaključak o eventualnim korektivnim akcijama. *Pašalić* smatra da u mjerenju stanja i perspektiva održivog turizma Bosne i Hercegovine veliki doprinos može dati *Geografski informacioni sistem –GIS*, ali nažalost slaba kadrovska edukovanost otežava njegovu upotrebu. Uloga GIS-a bila bi u sistematizaciji podataka, identifikaciji zona održivog turizma, pregovaranju stejkholdera o ekonomskom impaktu i impaktu na prirodno i socijalno-kulturno okruženje². U nastavku rada slijedi analiza stanja održivog turizma u BiH, prema komparativnim indikatorima Evropske komisije iz 1995. godine.

2. KOMPARATIVNI INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA EVROPSKE KOMISIJE – IMPLEMENTACIJA NA TURISTIČKU PRIVREDU BOSNE I HERCEGOVINE

Na bazi *Komparativnih indikatora održivog turizma* koji su izdati od strane Evropske komisije 1995. godine u nastavku će se pokušat prezentovati stanje BiH turizma sa aspekta održivosti. Većina indikatora mjerena je javno dostupnim podacima, sa korektnim izvorima, a oni indikatori za koje ne postoje zvanični, javno dostupni podaci mjereni su ličnom procjenom autora zasnovanoj na poznavanju i istraživanju turističkog tržišta BiH.

2.1. Ekonomski indikatori

Sezonski karakter turističke ponude jedan je od pokazatelja *ekonomske neodrživosti* jer se obično u par mjeseci glavne sezone odvija najveći turistički promet koji ostavlja posljedice, posebno u pogledu sezonalnosti zapošljavanja. Sezonalnost predstavlja privremenu neravnotežu u turističkoj aktivnosti koja dovodi do povećanog pritiska na komunalne fondove odnosno do povećanja otpada, potrošnje struje, vode, saobraćajnih gužvi.³ Ako posmatramo period 2017. godine u BiH su kretanja turista bila najveća tokom jula, avgusta i septembra mjeseca i kvantitativno su iznosila 1.003.915 noćenja, uključujući i domaće i strane turiste. S obzirom da je ukupan broj turističkih noćenja u 2017. godini iznosio je 2,677.125 onda noćenja za tri mjeseca sezone ustvari predstavljaju 37,49 % od ukupnog broja noćenja u 2017. godini. Na bazi podataka Agencije za statistiku BiH (BHAS) može se izvesti kalkulacija noćenja za 2017. godinu kako bi se uočio sezonski karakter turizma, što je predstavljeno narednom tabelom.

► **TABELA BR. 1: STRUKTURA TURISTIČKIH NOĆENJA ZA 2017. GODINU U BIH**

UKUPNO TUR. NOĆENJA (JAN.-DECEMB.)	2016. GODINA	2017. GODINA
	2.376.743	2.677.125
	Broj noćenja (d+s)	Broj noćenja (d+s)
Januar	113.325	124.527
Februar	109.661	121.770
Mart	142.966	156.256
April	185.372	215.105
Maj	258.134	267.341
Jun	207.227	243.477
Jul	289.133	347.082
Avgust	332.954	372.102
Septembar	257.098	284.731
Oktoobar	208.629	238.765
Novembar	132.685	148.011
Decembar	137.967	153.580
Ukupno ljetnja sezona (jul, avgust, septembar4):	879.185	1.003.915
Procenat (% od ukupnog br. noćenja.)	36,99%	37,49%

Izvor: Samostalna izrada autora prema podacima BHAS: <http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/.pdf> pristupljeno 24.01.2019.

Na osnovu tabele dolazimo do zaključka da se oko 36,99% noćenja u 2016. godini i 37,49% turističkih noćenja u 2017. godini odnosilo na ljetnu sezonu, a ostatak turističkih noćenja od 63,01 % u 2016. i 62,51% u 2017. godini je raspoređen na preostale mjesece u godini, što ne predstavlja tako ozbiljne sezonalne fluktuacije. Uvažavajući kri-

3 Parafrazirano prema: Butler, R. W., Mao, B.(1997), str. 9. – 23.

4 Ljetna sezona je sinonim za mjesece koji kalendarski čine ljeto, a u BiH su tada najveća turistička kretanja, iako ne drastično u odnosu na ostatak godine.

terijume Evropske komisije na osnovu kojih se utvrđuju granične vrijednosti za definisanje sezonalnosti (uzimaju se tri mjeseca sa najvećim brojem noćenja) Bosna i Hercegovina se nalazi u zelenoj zoni, odnosno nema problem sa sezonalnošću turizma.⁵ Ova redistribucija broja noćenja po skoro svim mjesecima u toku 2016/2017. godine, sa dominacijom ljetnih mjeseci, ide u prilog činjenici da BiH još uvijek nema problem sezonalnosti (koji podrazumijeva da su noćenja ostvarena u samo par mjeseci godišnje, a u ostatku godine nema turističkih posjeta).

Odnos turističkih noćenja i smještajnih kapaciteta predstavlja indikator ekonomskog obrta u destinaciji. Prema podacima *BHAS agencije za statistiku BiH*, kao pokazatelj smještajnih kapaciteta uzeti su podaci o broju raspoloživih kreveta zaključno sa decembrom 2017. godine, iz ukupno dvije kategorije: *sobe, apartmani i mjesta za kampovanje* (38.333 kreveta) i *hoteli i sličan smještaj* (33.084), što ukupno daje raspoloživi 71.417 krevet. Ako u odnos stavimo broj noćenja za 2017. godinu koji je iznosio 2,677.125 noćenja i broj smještajnih kapaciteta 71.417 dobijamo 37,48 noćenja po krevetu godišnje.⁶ Prema Listi komparativnih indikatora Evropske komisije (1995), odnos ovih indikatora ne smije biti manji od 120 jer se u tom slučaju destinacija nalazi u crvenoj zoni, odnosno ima nizak stepen iskorištenosti kapaciteta.⁷

2.2. Zadovoljstvo turista

Zadovoljstvo turista je veoma bitan indikator koji se mjeri na razne načine. To je stav koji turisti zauzimaju nakon korišćenja turističkih usluga. Može se mjeriti klasičnim ocjenjivanjem npr. Likertovom skalom, nivoom turističke potrošnje, ili kako Evropska komisija nalaže, brojem ponovljenih posjeta u određenu destinaciju.⁸ Na taj način se mjeri satisfakcija turista, te se stvara uvid u njihove preferencije i ukuse. Prema listi indikatora Evropske komisije ukoliko je procenat ponovljenih posjeta manji od 30%, onda destinacija nema dovoljno reputacije i kredibiliteta.⁹ Nažalost ovi podaci nisu mjereni za BiH, ili makar nisu javno dostupni, pa se neće tumačiti.

2.3. Kulturni indikatori

a) Odnos broja smještajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva mjeri stanje kulturnog identiteta, odnosno stepen njegove narušenosti, je ukoliko je ta proporcija veća od 1,6:1, destinacija je u problemu zbog eventualnog narušavanja blagostanja domicilne lokalne zajednice turističkim djelovanjem. Broj smještajnih kapaciteta (kreveta po svim kategorijama) zaključno sa decembrom 2017. godine je 71.147 kreveta, a broj stanovnika u BiH prema podacima UN-ovog *World Population Prospect 2017*.

5 Duletić V. (2011), str. 24.

6 $2.677.125/71.417 = 37,48$, Podaci preuzeti sa: http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/TUR_02_2017_12_0_BS.pdf i http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/TUR_01_2017_12_0_BS.pdf, pristupljeno 02.10.2018.

7 Iako se zauzetost obično izražava procentualno, ovdje se daje apsolutni iznos jer tako zahtijeva Lista komparativnih indikatora Evropske Komisije; Jovičić D. (2011), str. 246.

8 Jovičić D. (2011), str 247.

9 Jovičić D. (2011), str 247. i Duletić V. (2011.) str. 25.

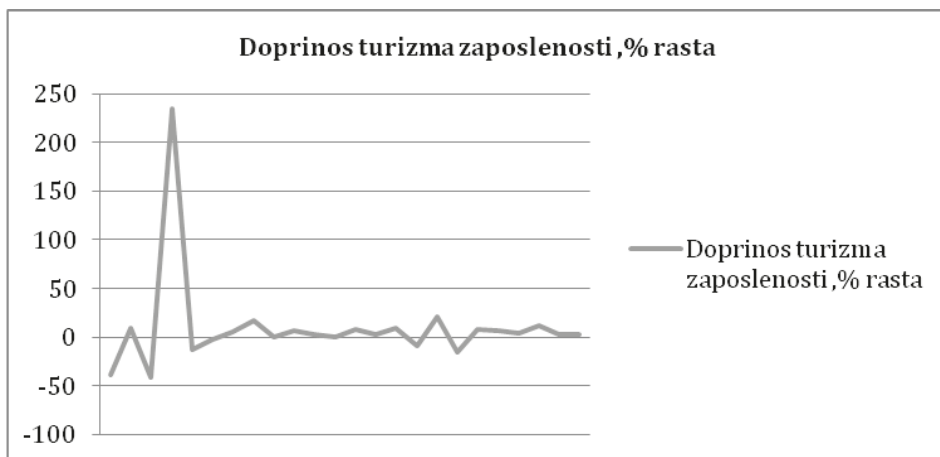
je 3,507 miliona stanovnika.¹⁰ Stavljanjem u odnos ovih brojeva, dobija se 0,02:1, dakle BiH se uklapa u zelenu zonu. Međutim, ne treba generalizovati stanje turizma na osnovu ovih indikatora, jer pripadnost zelenoj zoni proizilazi iz podataka, ali se postavlja pitanje da su ti podaci ekvivalent nedovoljnom razvoju turizma?

- b) Posmatrajući drugu kategoriju kulturnih indikatora koja se odnosi na intenzitet turizma, koji ukoliko je pojačan dovodi do opstrukcije domaćeg stanovništva čime se stvara antagonizam prema turistima i nezadovoljstvo lokalne zajednice zbog buke, otpada, gužve itd. Stavljanjem u odnos broj noćenja u 2017. godini za BiH – 2.677.125 i broj stanovnika 3.500.000, dobijamo $2.677.125/3.500.000 = 0,76 (<1,1)$ što takođe predstavlja zelenu zonu. Ovakvo stanje upućuje na činjenicu da BiH turizam ima dosta prostora za razvoj, a da se ne ugrozi kulturni identitet destinacije samo ukoliko se i turisti i domocilno stanovništvu budu ponašali u skladu sa održivim razvojem.

2.4. Socijalni indikatori

Socijalni indikatori determinišu značaj turizma za privredu destinacije, ali je veoma teško pratiti ovaj parametar. Prema podacima Svjetskog ekonomskog foruma, Bosna i Hercegovina ima koristi od sektora turizma i ugostiteljstva sa oko 2,7 % učešća u BDP-u, dok je zaposlenost u ovom sektoru svega 3,2% u 2017. godini. U svakoj destinaciji je poželjan udio turista koji ne dolaze preko touroperatora/agencija jer su to turisti koji nemaju ograničenja u vremenskom ili organizacionom smislu. Oko 50-70 % turista koji posjete BiH dolaze individualno. Za analizu socijalnih indikatora značajan je podatak o broju zaposlenih u sektoru turizma. Posmatrajući učešće zaposlenih u sektoru turizma u okviru grupe „*djelatnosti pružanja smještaja, te pripreme i usluživanja hrane*“ u 2017. godini koje je iznosilo 5,1% od ukupnog broja zaposlenih, i upoređujući ga sa učešćem ove grupe u 2016. godini sa 4,9% (35896) od ukupno zaposlenih u BiH, evidentan je porast zaposlenih u sektoru turizma. Međutim, da bi se dobila što kompletnija slika o broju zaposlenih u turizmu, podatke ove grupe treba uvećati za broj zaposlenih u djelatnostima koje su indirektno vezane za turizam, a nalaze se u okviru drugih kategorija. Tako su na primjer podaci iz kategorije „*administrativni i pomoćni uslužni poslovi*“ u okviru podkategorije „*putničke agencije, organizatori putovanja, turoperateri i ostale rezervacijske usluge, te djelatnosti povezane s njima*“ od ključnog značaja za izračunavanje ukupnog broja zaposlenih u turizmu. U 2016. godini u prvoj kategoriji broj zaposlenih je bio 35896, a u drugoj 846, tako da se zaključuje da je ukupan broj zaposlenih u turizmu za 2016. godinu 36742. Na sajtu Svjetske banke www.tcdata360.worldbank.org mogu se pronaći podaci o ukupnom doprinosu turizma zaposlenosti, po zemljama i godinama. Za BiH u periodu 1995-2025. godine ukupan doprinos se može predstaviti narednim grafikonom.

▶ **GRAFIKON BR. 1: UKUPNI DOPRINOS TURIZMA ZAPOSLENOSTI 1995-2025. GODINE (U % RASTA), BiH**

Izvor: Obrada autora u exel-u prema www.tcdata360.worldbank.org; posjeta dana 25.01.2019.

2.5. Indikatori stanja životne sredine

Ovi indikatori mjere stanje životne sredine i stepen njene ugroženosti turističkim aktivnostima. Prvi indikator ove grupe mjeri procenat zemljišta na kome je turistička izgradnja dozvoljena, ali nije realizovana. Ne postoje zvanični podaci o ovom indikatoru, a istraživanjem se došlo do zaključka da je malo onih površina koja su predviđena za turizam, a da projekti na njima nisu realizovani. Takođe, lako je zaključiti da turisti u BiH najčešće dolaze vlastitim automobilom u ličnoj režiji, tako da je u sezoni prisutna velika saobraćajna gužva, problemi parkiranja, a samim tim i nivo buke i zagađivanja vazduha je povišen. Okvirno se ovaj parametar može staviti u crvenu zonu, jer manje od 10% turista ne koristi sopstveni prevoz.

2.6. Tabelarno tumačenje komparativnih indikatora održivog turizma Evropske komisije na primjeru Bosne i Hercegovine

Prethodna interpretacija indikatora održivog turizma za BiH, a koja je bazirana na listi komparativnih indikatora Evropske komisije iz 1995. godine može se tabelarno predstaviti, uz napomenu da indikatori odražavaju stanje BiH turizma koje proizilazi iz analiziranih podataka, na način da se sačuva autentičnost liste komparativnih indikatora i njihove granične vrijednosti. Dakle, ova analiza ima za cilj da se prije svega pokaže aplikabilnost pomenute liste indikatora Evropske komisije, pa ne treba je uzeti kao apsolutnu ocjenu stanja BiH turističke privrede. Povećanje turističkog prometa će sigurno pomjeriti granice navedene u tabeli.

TABELA BR. 2: INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA EU PRIMJENJENI NA BIH (EK 1995.)

TIP INDIKATORA	INDIKATOR	TUMAČENJE	TUMAČENJE ZA BIH
(1) Ekonomski	Sezonski karakter turističkog prometa: % poseta u punoj sezoni (3 meseca)	< 40% zelena zona 40-50% žuta zona > 50% crvena zona	37,49 % zelena zona
	Odnos broja noćenja i smještajnih kapaciteta	> 150 zelena zona 120-150 žuta zona < 120 crvena zona	37,48 noćenja po ležaju crvena zona
	Koeficijent multiplikacije	nije određen	-----
(2) Zadovoljstvo turista	Ponovljene posjete: % ponovljenih posjeta u periodu od 5 godina	> 50% zelena zona 30-50% žuta zona < 30% crvena zona	-----
	Odnos broja smještajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva	< 1,1:1 zelena zona 1,1-1,5:1 žuta zona > 1,6:1 crvena zona	0,02:1 zelena zona
(3) Kulturni	Intenzitet turizma: broj noćenja (u 000) prema broju stanovnika (u 00)	< 1,1:1 zelena zona 1,1-1,5:1 žuta zona 1,6:1 crvena zona	0,76:1 zelena zona
	Učešće turizma u neto DP	treba porediti sa učešćem turizma u zaposlenosti	2,7% učešće u BDP, 3,2% zaposlenost u sektoru turizma – nizak nivo crvena zona ¹¹
(4) Socijalni	% turista koji ne dolaze posredstvom turoperatora	> 70 zelena zona 50-70% žuta zona < 50% crvena zona	Oko 50-70% žuta zona
	Zemljište, % zemljišta na kome je izgradnja dozvoljena ali nije realizovana	< 10 % zelena zona 10-20% žuta zona > 20% crvena zona	< 10% zelena zona
(5) Indikatori stanja životne sredine	Korišćenje i zauzimanje zemljišta: % promena u izgrađenosti destinacije u periodu od 5 godina	nije određeno	Iako EU nije odredila tumačenje, vrijednost ovog indikatora može se označiti kao žuta zona.
	Saobraćaj: % dolazaka turista koji ne koriste privatni automobil	> 20% zelena zona 10-20% žuta zona <10% crvena zona	< 10% crvena zona

Izvor: Samostalna obrada autora prema Jovičić D.(2011), str. 251.

Kao što se na osnovu datog tabelarnog pregleda može zaključiti, od 10 indikatora održivog turizma u BiH, koje su kvantifikovani i analizirani na osnovu gore iznesenih izvora podataka, i lične procjene autora zasnovane na poznavanju stanja BiH turizma, njih tri se nalaze u crvenoj zoni, dva indikatora pripadaju žutoj zoni, dok se četiri indikatora nalaze u zelenoj zoni što odražava održivi karakter turizma Bosne i Hercegovine.

11 Prema podacima: World travel and tourism council, (2017), Travel and tourism economic impact 2017, page 5-8.
Link: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/bosniahercegovina2017.pdf>, pristupljeno 10.10.2018.

Svrha izrade zvaničnih indikatora održivog razvoja turizma BiH osim što doprinose uvidu u trenutno stanje održivosti turizma, postojanje takvog zakonskog okvira omogućilo bi:

- lakše sagledavanje promjena u okruženju,
- definisanje institucionalne i individualne odgovornosti za unapređenje održivog turizma,
- motivisanje javnosti da se ponašaju u skladu sa postulatima održivosti,
- jačanje saradnje sa međunarodnim tijelima (UN, EU...),
- apliciranje za projekte iz te oblasti,
- rekonstrukcije cjelokupne privrede i vlade koja je kompatibilna sa politikom održivog razvoja.

Parcijalno praćenje održivosti turizma u BiH obično je vezano za analizu ekološke održivosti na osnovu *Izveštaja o ekološkoj učinkovitosti*. Ova metodologija je razvijena u kooperaciji Jejl i Kolumbija univerziteta uz podršku Svetskog ekonomskog foruma i Evropske komisije. Kvantifikovanje i poređenje ekoloških performansi država vrši se na osnovu *Indeksa ekološke učinkovitosti (Environmental Performance Index - EPI)*. Korišćenjem 24 indikatora ocjenjuje se 180 zemlja svijeta. Indeks se sastoji iz dva subindeksa, *Zdravlje životne sredine i Vitalnost ekosistema*, i na osnovu apsolutnih vrijednosti indeksa i subindeksa, redovno se određuje rang zemalja. BiH je od 180 zemalja zauzela 158. mjesto, pa se stanje ekološke održivosti naše države može ocijeniti kao veoma loše. Kad su u pitanju zemlje regiona, Slovenija se nalazi na 34. mjestu, Hrvatska 41., Crna Gora 65., Makedonija 68., Srbija na 84.

3. REPERKUSIJE MJERA EU NA ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Napori EU za implementaciju koncepta održivog turizma u BiH ne mogu se precizno izdvojiti iz dva razloga. Prvi je što BiH nije članica, pa mnoge politike nisu obavezujuće za našu državu, već samo doprinose njenom strukturalnom i pravnom prilagođavanju Evropskoj uniji. Drugi razlog proizilazi iz međusektorskog djelovanja projekata Unije, odnosno mnogi projekti imaju indirektno efekte na razvoj održivog turizma. U nastojanju da se prilagodi pravnim tekovinama Evropske unije, naša država koncept održivog razvoja integriše u opšte razvojne planove čime se postiže ravnomjeran razvoj komponenti koncepta održivog razvoja.

Negativni trendovi u turizmu BiH (ostvarenje brzog profita, pogrešna eksploatacija prirodnih i antropogenih vrijednosti) mogu se prevazići odgovornim planiranjem i primjenom koncepta i principa održivosti. Problemi u razvoju održivog turizma ogledaju se u nedostatku strateškog planiranja, tehničkog znanja i konstantnog usavršavanja zaposlenih u turizmu, nepostojanju uvezane i komplementarne ponude.¹² Opterećenje predstavlja i nemogućnost praćenja razvoja turizma u BiH te nedefinisani sistem zaštite i očuvanja prirodnog, kulturnog i istorijskog naslijeđa.

12 <http://exitcentre.org/sr-Latn-BA/ExitCentre/Sectors/Tourism-Environment>, pristupljeno 25.10.2018.

Ako se radi o upotrebi turizma kao sredstva za postizanje opšteg napretka, potrebno je naći kompromis između prijeko potrebnog ekonomskog razvoja naše države i posljedica koje taj razvoj nosi, odnosno u želji za napretkom, ne smije se dozvoliti da turizam postane instrument za degradaciju životne sredine. Kao najbrži način za prihvatanje koncepta održivi turizam u široj javnosti, mogao bi poslužiti razvoj eko, agro, planinskog turizma i sličnih oblika koji su po logici generatori održivog razvoja. BiH treba sa oprezom pristupiti instrumentalizaciji masovnog turizma koji najčešće za sobom ostavlja posljedice kao što su degradacija životne sredine, narušavanje biodiverziteta izmjenom ekosistema usljed turističkih aktivnosti, betonizacija zelenih površina u svrhu izgradnje turističko ugostiteljskih kompleksa itd.¹³ Upravo zbog toga je neophodan integrisan pristup razvoju turizma BiH koji prije svega podrazumijeva postojanje strategijskih okvira oba entiteta i Brčko distrikta, te njihovu usklađenost. Cilj je obezbjediti konzistentnost različitih politika u okviru entiteta. U *Smjernicama za održivi turizam BiH*, brošuri koja je izdata od strane EU navodi se da je uspostavljanje adekvatne strategije od krucijalnog značaja za stvaranje svijesti o održivom turizmu. To podrazumijeva set koraka koji vode do postavljenog cilja, a obuhvataju: ¹⁴

- **prikupljanje podataka** (o posjetiocima, ekonomski podaci i demografski),
- **redovno izvještavanje interesnih grupa** (o investiranju, turističkim prihodima, ekonomskom uticaju, vremenskoj dinamici radova itd.),
- **analiziranje uslova, problema i mogućnosti za održivi razvoj turizma** (putem anketa, konsultacija i tehničkih studija),
- **opšti principi** (postavljanje ciljeva, odabir lokacije, sinergija sa ostatkom turističke ponude),
- **proces planiranja** (planeri trebaju razviti konstruktivne dijaloge s ključnim akterima u sektoru turizma i izgraditi partnerstva),
- **dati mjesto održivom turizmu na lokalnom nivou** (lokalne prostorne strategije),
- **kreirati strategije ekonomije posjetilaca** (definiše potrebe posjetilaca i probleme koji turizam izaziva, te mjere za sanaciju istih),
- **indikator održivosti i monitoring**.

Značaj Evropske unije na promociji i podršci razvoju ruralnog turizma (kao sinonima za održivi turizam) ogleda se u članstvu BiH u *EuroGites- Evropska federacija za ruralni turizam* čiji je član *Alterural* asocijacija iz BiH. Druga asocijacija osnovana u evropsko-američkoj saradnji je *GreenVision*, a pruža podršku “zelenom turizmu”, sa akcentom na zaštitu šumskih i vodenih resursa. Smanjenje rizika uništavanja životne sredine kroz jačanje saradnje među između zemalja četiri regiona: Centralne Azije, Istočne Evrope, Južnog Kavkaza i Jugoistočne Evrope postiže se misijom ENVSEC¹⁵ u čijim projektima BiH učestvuje. Međunarodna misija UNEP-a (Ujedinjenih nacija u saradnji sa EU) pomaže vladama različitih zemalja da izrade efikasne politike i programe, a jedan od njih je turistički program čija se implementacija sprovodi i u BiH sa ciljem uspostavljanja održivog upravljanja destinacijama.

13 Ratković R. (2009), str. 245.

14 EU Tourism BiH, str.16-18.

15 Inicijativa za životnu sredinu i sigurnost (ENVSEC) je partnerstvo šest međunarodnih organizacija – Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), Regionalnog centra za Centralnu i Istočnu Evropu (REC), Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP), Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE), Programa Ujedinjenih nacija za okoliš (UNEP), dok je NATO pridruženi partner.

Evropska komisija inicira primjenu *Strateške procjene uticaja (SEA)* i *Procjenu uticaja na životnu sredinu (EIA)* kako politika održivog razvoja ne bi ostala na deklarativnom nivou, već se implementirala na sve sektore. BiH je potpisivanjem *Espoo konvencije*¹⁶ 2009. godine u Finskoj prihvatila obavezu izrade procjena stanja životne sredine prema SEA i EIA. Posebno je ovo značajno za izradu prekograničnog uticaja na životnu sredinu, svih aktivnosti, uključujući i turizam.

Edukovanost radne snage, njihov pristup istraživanju programa Evropske unije iz oblasti održivog razvoja i turizma nije na zadovoljavajućem nivou, te se očekuje bolja koordinacija sa relevantnim tijelima EU. Za to je potreban napredak institucionalnog sistema BiH čije je stanje prezentovano u nastavku rada.

3.1. Ocjena institucionalnog okvira održivog turizma u BiH

Pojam održivog razvoja turizma, ne može se posmatrati izolovano od opšteg koncepta održivog razvoja, jer oba podrazumijevaju idealan sklad tri stuba održivosti. Upravo su se u tom smjeru kretale sve aktivnosti BiH iz oblasti održivog turizma. To ustvari znači saradnju nadležnih institucija iz oblasti turizma prije svega *Ministarstva trgovine i turizma RS i Ministarstva okoliša i turizma FBiH*, i institucija koje se bave problemima životne sredine. Brigu o razvoju održivog turizma na državnom nivou od 2007. godine preuzela je *Radna skupina za turizam BiH* koju čine predstavnici Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, predstavnici entitetskih ministarstava nadležnih za oblast turizma, predstavnik Brčko Distrikta i predstavnik Vanjskotrgovinske komore BiH. Aktivnosti Radne skupine za turizam baziraju se na na težnji¹⁷:

- “da se sektor turizma u BiH uredi skladno direktivama Evropske unije i skladno standardima koji se primjenjuju u zemljama EU,
- da se u sektoru turizma uredi organizacija i regulacija skladno pozitivnim zakonskim propisima i usuglasi razina zajedničke aktivnosti uvažavajući postojeći zakonski okvir, kako bi pomenuto doprinijelo uspostavi jedinstvenog ekonomskog prostora u BiH, što je jedan od ključnih prioriteta Evropskog partnerstva,
- da se uspostavi efikasan regulatorni okvir u sektoru turizma na način da se ojačaju nadležnosti postojećih institucija i utvrde nadležnosti turističkih asocijacija u BiH,
- da se osigura efikasan i koordiniran rad turističke strukture BiH”.

Podršku *Radnoj skupini za turizam BiH* pri uspostavljanju i realizaciji instrumenata održivog turizma pruža *Odjel za zaštitu okoliša* koji djeluje u okviru Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. Entitetski gledano brigu o zaštiti životne sredine kao jednoj od komponenti održivog turizma preuzimaju *Fond za zaštitu životne sredine Republike Srpske* i *Fond za zaštitu okoliša Federacije BiH*. Obe institucije imaju ključnu ulogu

16 Cilj Konvencije o izradi prekograničnog uticaja na životnu sredinu jeste da spriječi, smanji i ograniči značajne prekogranične štete uzrokovane predloženom aktivnošću. vo treba da se ostvari, između ostalog, i time što će nacionalno zakonodavstvo svih članica definisati procedure za procjenu uticaja na okoliš i omogućiti državama članicama da, strogo kvalifikovano utiču na pripremu aktivnosti, koje mogu da imaju znatan negativan uticaj na okoliš u tim državama, izvan njihove teritorije. Pristupanje Espoo konvenciji predstavlja važan korak za BiH u implementaciji *acquis communautaire* EU u oblasti zaštite okoliša (EIA, SEA i Direktive o informisanju javnosti).

17 Preuzeto sa: <http://www.mvteo.gov.ba/Content/Read/vodni-resursi-turizam-radna-grupa-za-koordinaciju>, pristupljeno 26.07.2018.

u koordinaciji aktivnosti održivog razvoja životne sredine, pripremu i realizaciju projekata, pripremanje izvještaja, te za učešće u radu međunarodnih tijela. *Gnjato* navodi da je za uspostavljanje modela održivog turizma u Republici Srpskoj neophodno:¹⁸

- “uspostaviti sistem integrisanog upravljanja prirodnim resursima,
- obezbjediti aktivno učešće u stvaranju turističkog proizvoda svih zainteresovanih strana, posebno lokalnih zajednica,
- omogućiti kreativnost svim učesnicima u turizmu,
- omogućiti model javnog i privatnog sektora,
- podsticati razvoj turističkog proizvoda na nivou MTO i sl.”.

I drugi dio države, entitet Federacija BiH takođe kroz “*Strategiju razvoja turizma u FBiH 2008-2018. godine*” nastoji ostvariti ispunjenje programskih ciljeva koji su bazirani na održivom razvoju turizma.

Za unapređenje drugog stuba održivog turizma - *ekonomska održivost* potrebni su bolji ekonomski uslovi koji bi omogućili realizaciju planiranih aktivnosti iz oblasti turizma. Država ne bi trebala dozvoliti da se veći broj turističkih zona koristi u cilju zadovoljavanja ličnih interesa investitora, već isključivo u cilju opšteg blagostanja. Takođe, treba voditi računa da sa povećanjem investicija kao ekonomskog indikatora održivosti dolazi i do povećanja nivoa devastacije ekosistema. Za dugoročnu ekonomsku održivost BiH turizma potrebna je saradnja svih aktera turističke privrede kako bi interaktivno osmislili, ili proizveli ključne turističke proizvode sa konkurentnim cjenovnim i necjenovnim performansama. Razvoj turizma trebao bi da podrazumijeva i povećanje zaposlenosti i povećanje plata u sektoru, kako bi turizam imao ekonomsku održivost.

Postizanje *socijalne (društvene) održivosti* BiH turizma usko je vezano sa reformisanjem socijalnih pitanja u skladu sa tekovinama EU, a ponajviše je vezan za suzbijanje siromaštva pomoću turizma. BiH mora pronaći mehanizme za podsticaj pozitivnih efekata od turizma kako bi se sprečio antagonizam siromašnih, marginalizovanih slojeva stanovništva. Takođe, socijalni aspekt održivosti podrazumijeva i očuvanje kulturnog identiteta domicilnog stanovništva, individualnog i kolektivnog sistema vrijednosti i tradicije.

Ako rezimiramo, dugoročna efekti održivog turizma postižu se implementacijom postulata održivog razvoja u planske i razvojne dokumente svih sektora unutar BiH koji su izvori pritiska na sredinu. U skladu sa tim, BiH zarad održivog razvoja turizma mora ispoštovati:¹⁹

- *ekološki noseći kapacitet* odnosno maksimalan broj turista koji neće degradirati životnu sredinu,
- *ekonomski noseći kapacitet* odnosno ekonomsku granicu nakon koje kvalitet turističkog iskustva pada i ona postaje manje atraktivna,
- *društveni noseći kapacitet* odnosno gornju granicu broja turista koja se ne smije preći jer u suprotnom dolazi do negativnih uticaja na društvene aktivnosti.

18 Gnjato R., Stanić S. (2010), str. 113.

19 Parafrazirano prema: Vučetić A. (2010), str.17. Link: https://www.researchgate.net/publication/324042506_Odrzivi_razvoj_turizma_-_skripta, pristupljeno 20.09.2018.

ZAKLJUČAK

Turistički afirmisana, i zemlja koja ima kvalitetnu turističku ponudu ne smije sebi dozvoliti da u cilju bržeg izlaska na međunarodno turističko tržište stihijski upravlja raspoloživim atrakcijama. Naprotiv, potrebno je sinergetsko djelovanje svih zainteresovanih strana u turizmu, kako bi se obezbjedilo kontinuirano održivo upravljanje resursima, pogotovo prirodnim resursima. Institucionalna podrška razvoju turizma mora biti usmjerena na kreiranje jedinstvenog seta indikatora prilagođenog specifičnostima BiH, kako se analiza stanja održivosti životne sredine i turizma ne bi bazirala samo na stranim modelima mjerenja koji generalizuju problematiku održivosti. Kao rezultat ovog kratkog istraživanja na osnovu lične procjene autora može se zaključiti da BiH još uvijek pripada zelenoj, tj. održivoj zoni upravljanja turizmom, ali da je takvo stanje većim dijelom odraz nedovoljnog turističkog razvoja. Razvoj turizma najčešće ide u smjeru masovnog turizma, čijom se konsolidacijom postiže veći kvalitet usluga i zadovoljstvo turista²⁰. Praksa nekih evropskih država iz domena upravljanja održivim turizmom može poslužiti kao inspiracija BiH da izradi set indikatora koji će biti zvanično usvojen od strane države, kao i za formiranje koordinacionog tijela koje će pratiti stepen eksploatacije prirodnih i antropogenih resursa u svrhu turizma²¹.

LITERATURA

Butler, R. W., Mao, B. (1997): *Seasonality in Tourism: Problems and Measurement*, Quality Management in Urban Tourism.

Duletić V. (2011), *Budvanski turizam i održivi razvoj*, NU Budvanski kulturni identitet, Budva.

European Commission – DG XXIII (1995.), *Tourism and environment in Europe*, Brussels.

EU Tourism BiH, *Smjernice za održivo planiranje i razvoj turizma*, Tehnička pomoć za podršku industriji turizma u BiH, EU.

Farsari Y. & Prastacos P., *Towards a framework for establishing policygoals for sustainable tourism in Mediterranean popular destinations*, Foundation for research and technology Hellas, Greece.

Gnjato R., Stanić S. (2010), *Strategija razvoja turizma Republike Srpske za period 2011-2020. godine*, Univerzitet u Banja Luci.

Jovičić D. (2011), *Menadžment turističkih destinacija*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.

---

20 Farsari Y. & Prastacos P., str.2.

21 Rumunija ima svoju radnu grupu za održivi turizam, koja u okviru Karpatske konvencije redovno prati i izvještava javnost o stanju održivog turizma. Izvor: <http://www.carpathianconvention.org>

Pašalić S. (2010), GIS-Primjena u planiranju i upravljanju održivim razvojem turizma u Bosni i Hercegovini, Univerzitet Sinergija- Naučni skup, Bijeljina.

Ratković R. (2009), Razvoj hotelijerstva u Crnoj Gori- geneza, stanje i perspektive, Budva.

Vučetić A. (2010), *Održivi razvoj turizma-skripta*, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Kotor.

UNEP/GEF Projekat,(2015), *Razvoj kapaciteta za integraciju globalnih okolišnih obaveza u državne politike i razvoj procesa donošenja odluka u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, decembar 2015.

<http://www.mvteo.gov.ba/Content/Read/vodni-resursi-turizam-radna-grupa-za-koordinaciju>, pristupljeno 26.07.2018.

---

http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/TUR_02_2017_12_0_BS.pdf, pristupljeno 02.10.2018.

<https://esa.un.org/unpd/wpp/>, pristupljeno 05.10.2018.

<https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/bosniaherzegovina2017.pdf>, pristupljeno 10.10.2018.

<https://avaz.ba/vijesti teme/368290/bih-od-turizma-2017-zaradila-800-miliona-km>, pristupljeno 23.07.2018.

<http://www.carpathianconvention.org> , pristupljeno 25.01.2019.

<http://www.mvteo.gov.ba/Content/Read/vodni-resursi-zastita-okoline-konvencije-sporazumi>, pristupljeno 26.09.2018.

<http://exitcentre.org/sr-Latn-BA/ExitCentre/Sectors/Tourism-Environment>, pristupljeno 25.10.2018.

---

https://www.researchgate.net/publication/324042506_Odrzivi_razvoj_turizma_-_skripta, pristupljeno 20.09.2018.
